

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕНТРАЦІЇ КАПІТАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

*Крихтіна Ю.О., к.е.н., доцент (УкрДАЗТ)
Петрушова Д.В., студентка (ХНУ ім. В.Н. Каразіна)*

В статті проаналізовано основні історичні аспекти формування капіталу та виділені особливості формування капіталу країни у сучасних умовах.

Ключові слова: *концентрація, капітал, промислово – фінансові групи, конкуренція.*

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах взаємозалежність основних видів капіталу, до яких можна віднести фінансовий, промисловий та інтелектуальний, досягла такого рівня, за яким їх автономне існування стає багато в чому слабким. Тому, спираючись на численні позитивні приклади, відзначимо, що ці види капіталу об'єктивно у своєму розвитку «приходять» до об'єднання і створення єдиних організаційних структур, які мають їх певним чином регулювати.

Світовий досвід розвитку економіки за останні десятиріччя засвідчив багато різноманітних прикладів концентрації капіталу шляхом об'єднання капіталу та виробництва, який історично відбувався шляхом від простого до більш складного: від розрізнених, автономних, дрібних форм до об'єднання, взаємопроникнення і зрощування у величезні організаційні об'єднання. Саме такою є звичайна логіка формування фінансового капіталу та його об'єднання з промисловим у межах єдиних організаційних утворень за класичними канонами ринкової економіки. Причому, історично, виробничий капітал забезпечив самостійно процес виділення зі свого складу нових форм капіталу, спочатку торговельного, а згодом - і грошового, який з часом перетворився у фінансовий. Згадані окремі самостійні форми капіталу на початковому етапі свого розвитку лише взаємодіяли між собою, а тому розпочався процес їх взаємопроникнення та поєднання, що призвело до появи промислово-фінансових груп як організаційної форми об'єднання виробничого та фінансового капіталів.

Аналіз літератури. Капітал поділявся на види, відмежовувався один від одного — промисловий, фінансовий, аграрний, але в рамках галузевого капіталу продовжувався процес концентрації з тим, щоб з часом за певних умов призвести до об'єднання різних видів капіталу [1].

Промислово-фінансові групи, як підтверджує практика їх діяльності, є сьогодні найдосконалішою формою кооперації в економіці, хоч самі спроби такої кооперації відомі давно і

виступали засобами забезпечення ефективного розвитку економіки.

Стародавньоримський агроном Варрон (116—27 рр. до н.е.) у трактаті «Про сільське господарство» описав необхідність поєднання підприємств двох галузей — землеробства і тваринництва, оскільки ціни на зерно в Римській імперії були низькими, а тваринництво давало високі прибутки [2]. Ідеологом концентрації виробництва, зокрема, концентрації великого землеробства, виступав Марк Туллій Ціцерон (107—44 рр. до н.е.). У «золотий вік» стародавньоримської історії з розвитком ремісничого виробництва, з'явилися галузеві об'єднання по виготовленню виробів із заліза в Путіолах, бронзи і свинцю — в Кануї, кераміки — в Арреції, вовни — в Канузі та Медіолані. У Римі такі об'єднання дістали назву колегій.

У середні віки формою об'єднання капіталу стали цехи. Цехова регламентація охопила всі ступені виробництва і збуту товарів. Свідченням економічної політики, спрямованої на розвиток ремесел, будівництва міст та торгівлі у Київській Русі, є Галицько-Волинський Іпатіївський літопис.

Подальший розвиток цехів привів до появи мануфактури, яка на початку прикривалася цеховою вивіскою. Так, члени цеху суконщиків у XIV—XV ст. у Флоренції, безпосередньо не займалися виробництвом сукна, а купували вовну в Англії і продавали готову продукцію за кордоном.

Недооцінка принципу концентрації капіталу, як запоруки стимулювання економічного розвитку при умові відповідних правових форм організації його функціонування та невиправдані заклики до подрібнення сільськогосподарського виробництва утопістами Джоном Лільберном (1614—1657 рр.), Джерардом Уінстенлі (1609—1652 рр. «Закон свободи») призвели до повного краху та їх практичної спроби реалізації свого проекту, коли Дж. Уінстенлі та його друзі спробували спільно обробляти землю в графстві Сьоррей [3].

Натуральне господарство та цехи ремісників, як застаріла форма концентрації промислового капіталу, було розірване

капіталістичним виробництвом, в основі якого на початку лежав ранній меркантилізм, а потім — класична економічна теорія.

Промисловий переворот у XVIII—XIX ст., який охопив Англію, вивів цю країну в число найбільш розвинутих, перетворив її у «фабрику світу» та сприяв формуванню нової галузевої структури економіки, утворенню монополій. Пізніше подібні процеси поширилися і на інші країни. Тільки у середині XIX ст. у Франції промисловий переворот йшов за рахунок швидкого розвитку важкої індустрії та створення великих банків («Кредит Мобільє» у 1852 р., «Кредит Ліоне» у 1865 р.).

У США швидке зростання економіки забезпечило впровадження прогресивних методів виробництва (паровий екскаватор, конвеєрна система), а створення монополій як нової економічної форми почалося із залізниць, а потім нафтової промисловості. Так, «Стандарт Ойл» у 1897 р. уже контролювала 95% очистки нафти в країні, нагромадивши у 1882–1906 рр. майже мільярд доларів [4]. У цей же час з'являються цукрові трести, сталеварна корпорація Карнегі. Трести стали специфічною формою американських монополій. Це були або юридично самостійні компанії, або групи акціонерних товариств. Керівництво ними здійснювали холдингові компанії — спеціальні корпорації, які самі нічого не виробляли, але були власниками контрольних пакетів акцій інших підприємств.

Треба погодитися з висновком вчених-істориків, що трести стали такою формою централізації капіталу, яка давала можливість проводити єдину технічну та економічну політику, концентрувати фінанси на найбільш важливих та перспективних напрямках розвитку економіки [4].

Як бачимо, процес концентрації капіталу завжди мав перманентний характер. Концентрація капіталу є об'єктивним процесом, законом економічного життя. Економічні закони — це необхідні зв'язки між протилежними сторонами, властивостями економічних явищ і процесів, елементами економічної системи [5]. Економічні закони не залежать від свідомості людей. Окремі з економічних законів мають загальний характер, властиві всім способам виробництва на відміну від інших, які обмежуються у часі та дією у рамках кількох способів виробництва (закон вартості) або ж на певних стадіях суспільного виробництва (закон планомірного розвитку економіки). Закон перманентної концентрації капіталу належить до загальних економічних законів. Короткий історичний екскурс показує, що капітал завжди «схильний» до концентрації. І процес цей мав місце на всіх етапах розвитку товарного виробництва. Об'єктивну дію закону перманентної концентрації капіталу не зупиняють навіть відповідні дії держави [6]. Так, прийняття

спеціального «антитрестівського» законодавства обумовило тільки зміну форми монополій. Замість трестів почали утворюватися концерни, керівництво якими здійснювалось за допомогою холдингів. Причому, промислові монополії почали використовувати свої надприбутки як позиковий капітал. Монополізація окремих галузей доповнювалась інтенсивною концентрацією банківського капіталу, який почав контролювати промисловість. Найбільш великі банки стали центрами, навколо яких формувалися цілі фінансово-промислові імперії [6].

Вчених усе більше приваблюють проблеми монополій. Можна назвати праці Р. Штамлера «Господарство і право», Р. Штольцмана «Соціальні категорії», Ф.Оппенгеймера «Теорія чистої політичної економії» та ін. Тут доречно згадати відомого українського вченого М.Туган-Барановського (1865—1919), який першим у тодішній Росії помітив переваги нової форми господарювання — картелів, як одного з перших видів промислово-фінансових груп. Одним з найбільших внесків М.Туган-Барановського була теорія економічних циклів і криз, розкрита в книзі «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя». Причинами криз став не сам державно-монополістичний капіталізм, а диспропорції у розміщенні капіталу.

Першим вченим, який показав неспроможність економічного лібералізму і обґрунтував необхідність суспільного контролю над господарською діяльністю, був основоположник американського інституціоналізму Т.Веблен (1857—1929рр.). Розглядаючи протиріччя між інтересами розвитку називає це явище «дихотомією», вчений утопічно формулював прогнози про передачу влади в економіці від підприємців до технократів. У цей період уперше були зроблені висновки про роль концентрації виробництва в економічному розвитку, зокрема в працях Р.Ліфмана («Картелі і трести»), який називав картелі ринковим феноменом. На його думку, профспілки, робітничі союзи такі ж монополії, як і коаліції підприємств.

Подальша ж історія підтвердила значно вищу ефективність суспільного розвитку, при якому інтереси приватного капіталу та громадянського суспільства урівноважуються державним регулюванням на основі права.

Одне з перших місць у світі за рівнем концентрації виробництва сьогодні посідає Канада. На початку 60-х років у обробній промисловості монополії, які становили 1% від загальної кількості підприємств, виробляли 39% валової вартості продукції галузі; 28 компаній володіли 20% реальних активів усіх підприємств галузі. Ще вищий рівень монополізації спостерігався в добувній промисловості: 5 найбільших корпорацій

забезпечили 63% вартості всіх добутих у країні руд металів. Значною залишалася частка держави в промисловому секторі. У 1969 р. вона становила 18% вільних активів усіх фірм, які діяли у Канаді. Рівень концентрації фінансового капіталу у Канаді значно вищий, ніж у інших країнах. У Канаді діє 10 приватних комерційних банків. На початку 60-х років три найбільші банки Канади володіли 70% активів, а найбільші з них — «Роял бенк оф Кенеді» і «Кенедіон імперіал бенк оф комерс» займали відповідно 9 та 11 місце серед найбільших банків світу.

Особливістю концентрації капіталу у другій половині ХХ ст. стало не тільки об'єднання фінансового і промислового капіталу, а й прорив такими об'єднаннями — промислово-фінансовими групами національних кордонів і утворення транснаціональних компаній (далі — ТНК) — об'єднання промислового, фінансового, наукового, трудового капіталу незалежно від національних кордонів. Самі ТНК, як відомо, створювалися в межах функціонування світового господарства. За даними ООН, уже на початок 80-х років ТНК мали в країнах, що розвиваються, 27 філіалів. Із них 44,2% належали США, 22,8% — Великобританії, 6,6% — Японії, 5,3% — Франції, 4,9% — ФРН.

На зарубіжних підприємствах ТНК нині працює близько 14 млн. чоловік [7]. Інвестування коштів через ТНК відзначається високою ефективністю як для країн високорозвинутих, перш за все країн «сімки», які є «столицями» ТНК, так і для країн третього світу. Так, у 1975—1984 рр. американські корпорації вклали в економіку країн, що розвиваються, 22,5 млрд. дол. США, а отримали прибутків за цей період 88,4 млрд. дол. США, з яких 31,6 млрд. дол. США було реінвестовано в економіку країн третього світу. В 1984 р. у зарубіжних філіалах американських ТНК вироблялося продукції на 900 млрд. дол. США, що у 2,5 рази перевищує експорт товарів із США [8].

Об'єктивна дія закону перманентної концентрації капіталу проявляється і в українських умовах. Незважаючи на явно непрогресивний зміст Закону України «Про промислово-фінансові групи» [9], який скоріше є перешкодою об'єднання підприємств шляхом створення промислово-фінансових груп (далі — ПФГ), це не зашкодило процесові концентрації та об'єднання капіталу.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Але залишається аксіома: добробут родини в умовах України перебуває в сфері малого бізнесу, а економічна потужність держави, і не тільки України, а й всіх інших, вимірюється станом розвитку великого виробництва. Для України тепер є важливим не тільки приділити належну увагу організації ПФГ, а й концентрації капіталу в цілому, можливо, фінансового капіталу,

оскільки для промислово-виробничого капіталу це поки що виявилось не під силу.

Збитки, яких зазнає держава через «тіньову економіку», передусім складаються з скорочення легального виробництва та його відтворювальних можливостей, що унеможливує його подальший розвиток, а отже — й економічне зростання держави.

Метою даної статті являється аналіз основних історичних аспектів формування капіталу та виділення особливостей формування капіталу країни у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Боротьба з недобросовісною конкуренцією та підтримка справжньої, ринкової є ще однією важливою умовою розвитку ринкового середовища, що забезпечує сталий економічний розвиток держави. Тому розвиток конкуренції в Україні повинен забезпечуватися не лише загальнодержавними засобами, серед яких збільшення кількості виробників продукції є основним, але й рішучою боротьбою з нелегальною діяльністю.

Нарешті, в умовах переходу до ринкової моделі економіки вирішальний вплив на економічне зростання повинна мати протекціоністська політика держави, яка має забезпечити правову базу і суспільну атмосферу, що сприяють ефективному функціонуванню ринкової системи; захисту конкуренції; створенню ефективної фінансово-бюджетної системи перерозподілу доходів; ефективному розподілу з матеріальних та трудових ресурсів; запровадженню ефективних антикризових стабілізаційних заходів щодо зменшення рівня безробіття та інфляції і стимулювання економічного зростання. Дійсно, економічна свобода має бути захищена. Протекціонізм держави має поєднуватися із захистом підприємництва і захистом споживчого режиму. Так, ще кілька років тому Україна випускала 3 млн. шт. телевізорів у рік, сьогодні — лише до 100 тис. [12]. Втрачено сотні тисяч робочих місць, у той же час споживчий ринок наповнений імпортними телевізорами. Китай встановив низькі збори на телевізори та радіоелектронну техніку у розмірі 80% від їх вартості і через кілька років наповнив прилавки магазинів у всьому світі дешевими китайськими телевізорами, магнітофонами.

Особистий інтерес в економіці спрямований на розширення виробництва, його концентрацію аж до монополії, об'єднання промислового капіталу з фінансовим. Держава, з одного боку, мала б підтримувати ці спрямування і прагнення капіталу, а з іншого, зобов'язана подбати про громадянське суспільство, здійснювати соціальну та економічну політику з урахуванням становища всіх соціальних груп.

Висновок. Вирішальний вплив повинна мати держава у забезпеченні ефективної

зовнішньої політики, яка в умовах глобалізації має для України вилучене значення. Ознаки початку глобалізації української економіки, попри недостатній розвиток її основних напрямів, видно, як кажуть, «неозброєним оком». Вона проявляється у розширенні міжнародної торгівлі товарами та послугами, міжнародних потоків капіталу, розподілу праці, розвитку енергетичних систем, систем телекомунікації та інформації, інтеграції культури, запровадженні міжнародних стандартів життя, розширенні конкурентної боротьби. Прискорення процесу глобалізації відбувається у результаті науково-технічного розвитку, вдосконалення методів управління на виробництві, розпаду комуністичного блоку.

Тому нині для України залишається традиційний і випробуваний у світі шлях до економічного прогресу – через концентрацію промислового і фінансового капіталу, найбільш успішною формою якого може бути утворення і діяльність промислово-фінансових груп.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Костицький В.В. Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія і українські реалії. — К., 2003. — С. 7—16; 95—112.
2. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень. Навч. посіб. 3-тє вид., випр. — К.: «Знання-Прес», 2002. — С. 26.
3. История экономических учений. Ч. 1. — Изд-во Московского ун-та, 1989. — С. 47.
4. Экономическая история капиталистических стран / Под ред. Полянского Ф.Я. и Жамина В.А. - М.: Изд-во МГУ, 1986. - С. 176.
5. Економічна енциклопедія. — Т. 1. — Тернопіль, 2000. — С. 472.
6. Костицький В.В. Економіко-правові проблеми концентрації капіталу: від промислово-фінансових груп до транснаціональних компаній // Право України. — 2002. — № 3. — С. 70—75.
7. Опришко В.Ф. Міжнародне економічне право. — К.: «Либідь», 1995. — С. 53.
8. Примаков Е. Новые противоречия капиталистической экономики // Правда. — 1987. - № 258. - 15сент.
9. Костицький В.В. Промислово-фінансові групи: вдосконалення правового регулювання. — К., 2003. — С. 26—47.
10. Екологія перехідного періоду. Держава. Право. Екологія (екологічно-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні. — К., 2001.
11. Костицький В.В. Економічний патріотизм як складова національної ідеї. — К., 2003.
12. Костицький В. Для мене свобода — як два крила: економічна і політична // Голос України. — 1996. — 16 січня.

Аннотація. В статті проаналізовані основні історичні аспекти формування капіталу і виділені особливості формування капіталу країни в сучасних умовах.

Ключевые слова: концентрация, капитал, промышленно – финансовые группы.

Summary. In article the basic historical aspects of formation of the capital are analysed and features of formation of the capital of the country in modern conditions are allocate.

Keywords: concentration, the capital, industrially – financial groups.

Рецензент к.е.н., доцент УкрДАЗТ Єлагін Ю.В.
Експерт редакційної колегії к.е.н., доцент УкрДАЗТ Якименко Н.В.